

Світлана Терпелюк

**СТАН ПІДГОТОВКИ
МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ
ДО ФОРМУВАННЯ ПАТРІОТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ
У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ**

У статті розкривається проблема підготовки майбутніх учителів початкових класів до формування патріотичних цінностей у молодших школярів. Окремі навчальні дисципліни своїм змістом певним чином впливають на підготовку майбутнього учителя початкової школи до формування патріотичних цінностей. Використання різних методів і форм при вивченні дидактико-методичних дисциплін дає можливість фахово здійснити підготовку майбутніх учителів початкових класів до формування патріотичних цінностей у молодших школярів.

Ключові слова: *вчителі початкових класів, патріотичні цінності, початкова школа.*

На сучасному етапі українського державотворення надзвичайно актуальною є проблема виховання в молодого покоління патріотичних почуттів, активної громадянської позиції, сприяння усвідомленню учнями свого громадянського обов'язку на основі національних і загальнолюдських духовних цінностей. Патріотизм є нагальною потребою держави, якій необхідні національно свідомі громадяни, здатні забезпечити країні гідне місце в цивілізованому світі, особистості, які своєю діяльністю, любов'ю до Батьківщини прагнуть створити суспільство, зацікавлене в тому, щоб саморозвиток особистості, становлення її патріотичної самосвідомості здійснювалися на моральній основі та визнанні пріоритету прав людини.

Автор ставить за мету вивчити стан підготовки студентів педагогічних факультетів до формування патріотичних цінностей як складну структуру, і її функціонування за умови взаємодії всіх складників та супровідних документів: навчальних планів, програм, навчально-методичного забезпечення, системи самостійної та індивідуальної роботи, усвідомлення особистісних соціальних інтересів, розуміння студентами мети своєї діяльності й діяльності викладача.

Проблема формування патріотичних цінностей знайшла відображення у працях вітчизняних та зарубіжних філософів (В. Андрущенко, В. Кременя, Л. Сохань, І. Фролова, В. Шинкарука, Є. Шинкарука та ін.); соціологів (Д. Акімова, А. Білоуса, М. Бойка, В. Судакова); психологів (Б. Ананьєва, І. Бежа, М. Боришевського, Л. Виготського, М. Кветного, О. Киричука, К. Платонова, О. Леонтьєва, В. Поплужного, С. Рубінштейна, П. Уайт, Д. Фельдштейна, П. Чамати; педагогів (Р. Арцишевського, В. Бі-

лоусової, Г. Ващенко, О. Вишневецького, Л. Вербицької, М. Гончарова, О. Докукіної, П. Ігнатенка, Б. Кобзаря, В. Кузя, Л. Крицької, Н. Косаревої, А. Макаренка, О. Матвієнко, В. Оржехівського, О. Пометун, Д. Пащенко, Є. Постовойтова, А. Розенберга, А. Ржевської, А. Сиротенка, В. Сухомлинського, О. Сухомлинської, І. Тараненка, К. Чорної та ін.).

У програмі патріотичного виховання дітей та школярів (автори І. Д. Бех, К. І. Чорна), концепції національно-патріотичного виховання молоді, затвердженої спільним наказом Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, Міністерства освіти і науки України, Міністерства оборони України, Міністерства культури і туризму України, на нових засадах визначається стратегія цілеспрямованого й ефективного процесу розвитку учня як суб'єкта громадянського суспільства, громадянина-патріота своєї держави, висвітлюються сучасні теоретичні засади патріотичного виховання. Розроблена модель процесу формування та розвитку патріотичних почуттів молодого покоління з урахуванням територіальних, соціальних, історичних та національних особливостей регіону, що активізує самовиховну діяльність учнів як громадян-патріотів України [6].

Освітньо-професійна програма підготовки студентів-бакалаврів освітньої галузі знань 0101 «Педагогічна освіта» за напрямом підготовки «Початкова освіта» визначає нормативний зміст навчання, встановлює вимоги до змісту, обсягу та рівня освітньої та професійної підготовки фахівця відповідного освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр» цієї спеціальності. Зроблений аналіз ОКХ спеціальності 6.010102 «Початкова освіта» дав нам можливість зацентувати увагу на необхідності використання також краєзнавчого компонента як одного із засобів забезпечення готовності студентів педагогічного факультету до професійної діяльності в цілому та формування патріотичних цінностей у молодших школярів зокрема.

Нами проведено аналіз навчальних планів та окремих дисциплін спеціальності 6.010102 «Початкова освіта» на предмет виявлення можливостей забезпечення формування у студентів готовності до формування патріотичних цінностей у молодших школярів: перший курс (історія України, основи природознавства (основи землезнавства, ботаніки, зоології), основи валеології, дитяча література); другий курс (образотворче мистецтво з методикою викладання, музичне виховання з методикою викладання, трудове навчання з методикою викладання, педагогіка (дидактика), історія української культури, фізична культура з методикою викладання, ритміка і хореографія); третій курс (методика викладання української мови, етнопедагогіка, методика викладання природознавства); четвертий курс (людина і світ з методикою викладання, методика викладання природознавства, історія педагогіки).

Аналіз програм навчальних дисциплін на педагогічних факультетах ВНЗ III–IV рівня акредитації Східноєвропейського національного університету ім. Л. Українки, Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини, Черкаського національного університету

імені Богдана Хмельницького дозволив нам стверджувати, що не всі навчальні курси поглиблюють і розширюють підготовку студентів до формування патріотичних цінностей у молодших школярів.

Роль і можливості кожного блоку навчальних дисциплін з означеної підготовки майбутнього учителя початкових класів різні. Аналіз програм загальних гуманітарних і соціально-економічних дисциплін дозволив виокремити дисципліни й теми, які складають наукову базу в підготовці вчителя початкової школи і розкривають питання освітнього і розвиваючого потенціалу, а також проблеми політики, історії, культури, філософії і соціології, літератури і культури рідної мови. Вивчені матеріали дозволяють зробити висновок про те, що в процесі вивчення гуманітарних і соціально-економічних дисциплін у майбутніх учителів початкової школи формуються уявлення про історичні процеси, методологічні проблеми формування особистості, про загальні природничо-наукові основи розвитку світу, природи і особистості, проблеми особистості в соціумі, культурі і філософії, деяких інших питаннях соціально-культурного розвитку суспільства, його взаємодіях зі світовою спільнотою. Ці знання особливо потрібні майбутнім фахівцям для розуміння суті загальних зв'язків у суспільстві та природі.

Окремі навчальні дисципліни (методики викладання: природознавства, математики, трудового навчання, української мови і літератури, образотворчого мистецтва з практикумом, теорії і методики музичного виховання) своїм змістом певним чином також впливають на підготовку майбутнього учителя початкової школи до формування патріотичних цінностей, хоча їх можливості у цьому плані набагато більші. Зокрема, у курсі «Методика викладання природознавства» закладені наукові основи підготовки учителя початкової школи до навчання школярів прийомам спостереження за змінами в природному середовищі, проведення простих дослідів і досліджень, роботі з приладами і устаткуванням (компасом, термометром, барометром, планшетом тощо). Згаданий курс допомагає майбутньому вчителеві глибше розкрити учням різноманіття навколишнього світу, залежність від нього людини і зв'язок з ним, пояснити значення виробництва і праці в житті суспільства, сім'ї і кожної особистості, що, в свою чергу, створює основу для патріотичних почуттів.

У системі дисциплін вищої школи наявний цілий комплекс предметів, що своїм змістом мають можливість забезпечувати ефективну підготовку майбутнього учителя початкової школи до формування патріотичних цінностей у молодших школярів, а також польова і педагогічні практики.

В основі відбору дисциплін спеціального циклу із Галузевого стандарту вищої освіти з нормативним терміном навчання – чотири роки, лежать можливості підготовки студентів до формування патріотичних цінностей у молодших школярів. Вони об'єднані єдиною спрямованістю на розкриття взаємозв'язків, взаємовпливу і взаємообумовленості природних та соціальних процесів, на формування наукових поглядів майбутнього вчителя початкової школи. Першу групу складають навчальні дисципліни,

у яких тільки окремі розділи і теми можуть розкривати деякі аспекти підготовки майбутнього учителя до формування патріотичних цінностей у молодших школярів: «Основи валеології», «Сучасна українська мова з практикумом», «Історія України», «Методика виховної роботи» та інші. Другу групу складають навчальні дисципліни «Історія України», «Основи природознавства», «Основи екології», цикл дисциплін професійного спрямування, які мають можливість усім змістом (чи переважною його частиною) поглиблювати вказану підготовку студентів.

Спостереження за студентами у ході педагогічних практик дозволяють зробити висновок, що через виконання дидактичних проєктів, проведення спеціальних виховних заходів, екскурсій, використання краєзнавчого матеріалу на уроках, майбутній учитель оволодіває системою знань щодо формування патріотичних цінностей у молодших школярів, вчиться застосовувати свої знання і уміння, накопичує досвід творчої педагогічної діяльності, формує мотиви вказаної діяльності. Це, у свою чергу, безпосередньо впливає на професійну підготовку студентів.

Нами проаналізовано можливості методик викладання освітніх галузей у підготовці майбутніх учителів початкових класів до формування патріотичних цінностей в молодших школярів. Так, визначаючи поняття традиційної методики навчання природознавства, ми дотримувалися поглядів Л. Занкова [103], який одним із перших характеризував її як методику, що діє у масовій практиці вже упродовж ряду десятиліть. Вона використовується досі, після переходу на нові програми, але не через свої високі якості, а лише за традицією. Основні показники традиційної підготовки фахівців бралися з текстів підручників ВНЗ за методикою викладання природознавства (Г. Аквилева, В. Горощенко, Е. Григорьєва, З. Клепинина, В. Кузнєцова, Л. Нарочної, В. Пакулової та ін.), оскільки саме в них містяться основи науки, «готові наукові досягнення». Крім того, ми використали багаторічне вивчення досвіду педагогічної діяльності учителів початкових шкіл, а також випускників педагогічних факультетів, що навчалися в рамках усталеної методики.

Дослідження традиційної підготовки фахівців дозволило виявити ряд її слабких сторін. Системний аналіз показав, що в ній існує багато протиріч, які не сприяють ефективному навчанню студентів. Зміст навчання являє собою сукупність локалізованих структур без єдиної доцільної основи організації, в якому ставляться особистісно-орієнтовані та розвивальні цілі, але не розкривається механізм їх здійснення. Таким чином, елімінується системний характер методики; не визначений механізм розумового розвитку школярів при навчанні їх названому курсу; методичний інструментарій розкривається дескриптивно, у тому числі і в описі досягнень класиків природничо-наукової освіти (В. Вахтеров, О. Герд, В. Зуєв, В. Половцов, І. Полянський та ін.); методична специфіка не виявлена; переважна більшість відомостей змісту методики мають аксіоматичний і нелогічний характер; питання екологізації освіти спираються на біотичну екологію і розгортаються поза простором і часом.

Дослідження процесу реалізації методичного інструментарію в практиці початкової освіти, аналіз літератури, окремих підручників для студентів (В. Горощенко та ін., Е. Козина та ін., Н. Виноградова, Л. Нарочна та ін.) виявили тенденцію до того, що методика розвивається за наслідувальним сценарієм. Для учителя в цих умовах знання розвиваючих можливостей інструментарію стає не таким значимим компонентом діяльності. Виражену і гіпертрофовану роль набувають методичні рекомендації або посібники з поурочним плануванням, які переповнили полиці книжкових магазинів. Залишається практично не використовуваним у навчанні школярів педагогічний потенціал довідки.

Домінує в професійній підготовці ознайомлення і оволодіння основами методичного інструментарію, що типовіше для навчання на педагогічних факультетах. У студентів ВНЗ формується неправдиве уявлення про те, що для професійної роботи у школі достатньо ознайомитися з якоюсь основною частиною методик і тоді вони зможуть професійно працювати в школі (до прикладу при вивченні розділу «Методи навчання»).

Не усвідомлюється студентами і процес формування понять. Цей розділ традиційно обумовлений слабо вираженими психологічними обґрунтуваннями, що представлені переважно окремими цитатами або поглядами психологів. Зміст розділу «Формування природничих понять і уявлень» орієнтує студентів на вивчення понять як елементів знань, хоча у ряді випадків декларується їх статус як форм мислення. Але саме у цьому аспекті і відбувається відрив структур традиційного методичного змісту від заявленої мети навчання. Поняття не зв'язується з розвитком, тим більше з інструментарієм реалізації цієї діади. Нерозв'язаним залишається питання про те, яким чином вивчення матеріалу про поняття можна використати в практиці краєзнавчої роботи у початковій школі.

Водночас, у початковій природничо-науковій освіті виникали методичні системи розвиваючої орієнтації. В. Дьяченко [1] досліджував ефективність поєднання слова вчителя і використання наочності, роль спостереження як методу вивчення природи, обґрунтував розвивальне значення географії в початковій освіті, акцентував увагу методистів на необхідності цілісного пізнання навколишнього світу. Його учні (Н. Дмитрієва, І. Товпинець) розробили розвиваючу методику навчання природознавству. В. Давидов піддав критичному аналізу емпіричну теорію навчання, спільно з Д. Ельконіним [2] розробив основи теорії розвивального навчання, яка спрямована на розвиток понятійного мислення, конкретизована в методиці вивчення навколишнього світу їх послідовниками (О. Біда, О. Варакута та ін.). У контексті методики викладання освітньої галузі «Людина і світ» в початковій школі цей розвиваючий напрям у змістовному аспекті також розробляли Т. Байбара, Н. Бібік, В. Ільченко, К. Гуз, Н. Коваль, О. Ліннік та ін.

Значна кількість досліджень присвячена особистісно-орієнтованому, діяльнісному, інноваційному навчанню (Д. Ельконін [2], А. Хуторський [3], І. Якиманська [4] та ін.), відповідно до яких процес пізнання повинен

здійснюватися як суб'єктний, що виражається в діяльнісному підході до навчання. Процес пізнання розпочинається з того, що доступніше розумінню, із спостережень над тим, що ближче, видніше, відчутніше. Тим самим первинні уявлення і про природу, і про суспільство, і про їх розвиток та взаємозв'язок виникають з власне краєзнавчих уявлень. Через те краєзнавчі знання лежать в основі первинного виховання, навчання і вироблення понять про важливість досвіду минулого, у фундаменті історичної пам'яті. Це – і школа первинної методики мислення, формування понять про загальне і особисте, а також про прийоми аналізу і синтезу, комплексності знань, а потім і про міждисциплінарні наукові зв'язки.

Підкреслимо, що методична система підготовки студентів до формування патріотичних цінностей у молодших школярів повинна мати яскраво виражені доцільні функціональні взаємозв'язки усіх компонентів, у тому числі, як на рівні природничо-наукових, так і методичних дисциплін. Заявляючи про необхідність організації методичної системи навчання студентів, ми, по суті, виражаємо соціально значиму вимогу до професійної підготовки. Інтегроване об'єднання природничо-наукового і методичного рівнів розглядається нами у рамках компетентнісного підходу. Провідною компетенцією майбутнього учителя є оволодіння ним способами отримання інформації про навколишній світ не лише через традиційні засоби навчання у ВНЗ III–IV рівнів акредитації, але і безпосередньо від реальної дійсності. У цьому аспекті вузівського навчання студенти вже на початку пізнавальної діяльності, на природничо-науковому рівні, повинні самі освоїти і внутрішньо зрозуміти специфічні методи і форми пізнання навколишнього світу, щоб надалі уміти їх професійно використати в навчанні школярів.

Ефективність підготовки майбутніх учителів до формування патріотичних цінностей у молодших школярів здійснюється і в позааудиторний час і значною мірою залежить від спрямованості виховного процесу, форма та активних методів його організації, що ґрунтуються на демократичному стилі взаємодії, спрямовані на самостійний пошук істини, і сприяють формуванню критичного мислення, ініціативи й творчості. До таких методів належать: соціально-проектна діяльність, метод відкритої трибуни, створення проблемних ситуацій, методики колективних творчих справ, традицій, засобів народної педагогіки. Крім названих, застосовуються традиційні методи: бесіди, диспути, лекції, семінари. Наведемо деякі з них:

- бесіди «Моя рідна Україна», «Наша вітчизна – Україна», «Державна символіка Батьківщини»;
- заходи, які виховують любов до української мови – «Свято рідної мови», «Шевченківське слово», «Тиждень української мови»; конкурс на кращу розповідь української народної казки, вечір українських загадок, прислів'їв, легенд;
- форми роботи, пов'язані з вивченням історії рідного краю і народу (історичне краєзнавство) – відвідування місць історичних подій, вивчення літератури, збирання документів, влаштування виставок,

складання історії свого роду, участь у роботі гуртків, оформлення кімнат народознавства, святкування Дня Конституції, Дня незалежності України;

- форми і методи військово-патріотичного виховання – патріотичні клуби, фестивалі патріотичної пісні, святкування Дня Перемоги, Дня збройних Сил України, Дня захисника Вітчизни, участь у військово-спортивних іграх на місцевості;

- архівно-пошукова робота, екскурсії до музеїв, зустрічі з ветеранами війни, родичами загиблих захисників Вітчизни, випуск плакатів, буклетів, газет за матеріалами пошукової діяльності;

- участь у «Вахті пам'яті», в акції «Громадянин»;

- уроки пам'яті, уроки мужності «Їх славні імена в літописі Великої Вітчизняної», «Наша вулиця носить ім'я героя війни», «Імена фронтовиків на обеліску братської могили у моєму населеному пункті»;

- виховання бережливого ставлення до природи – конкурс на кращий плакат «Бережи довкілля», операції «Посаджу я жолудьок», «Блакитні водойми», екологічні екскурсії, свята;

- форми і методи виховання правосвідомості – вивчення Конституції України, зустрічі з депутатами, працівниками правоохоронних органів, дискусії: «Чи варто дотримуватись букви закону?», «Що значить бути патріотом?», захист рефератів з тем «Найважливіші функції Української держави», «Свобода та особиста недоторканість громадян»;

- виховання засобами праці – соціально-проектна діяльність, аукціони, ярмарки, розширення зеленої зони біля школи, впорядкування та догляд за подвір'ям, проведення операцій «Турбота», «Милосердя» та ін.

Запропоновані форми і методи формування патріотичних цінностей покликані формувати в особистості майбутнього вчителя початкових класів емоційні та поведінкові компоненти, що передбачають вироблення вмінь міркувати, аналізувати, ставити питання, шукати власні відповіді, критично розглядати проблему, робити власні висновки, брати участь у громадському житті.

Втім, матеріали статті не вичерпують усієї повноти означеної проблеми. Перспективним вбачаємо подальше дослідження питання вдосконалення форм, методів і технологій формування патріотичних цінностей майбутніх учителів початкових класів у процесі фахової підготовки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дьяченко В. К. Новая дидактика / В. К. Дьяченко. – М. : Народное образование, 2001. – 496 с.
2. Эльконин Д. Б. Психология обучения младшего школьника / Д. Б. Эльконин. – М. : Знание, 1974. – 64 с.
3. Хуторской А. В. Современная дидактика : учебное пособие / А. В. Хуторской. – 2-е изд., перераб. / А. В. Хуторской. – М. : Высшая школа, 2007. – 639 с.
4. Якиманская И. С. Технология личностно-ориентированного обучения в современной школе / И. С. Якиманская. – М. : Сентябрь, 2000. – 176 с.